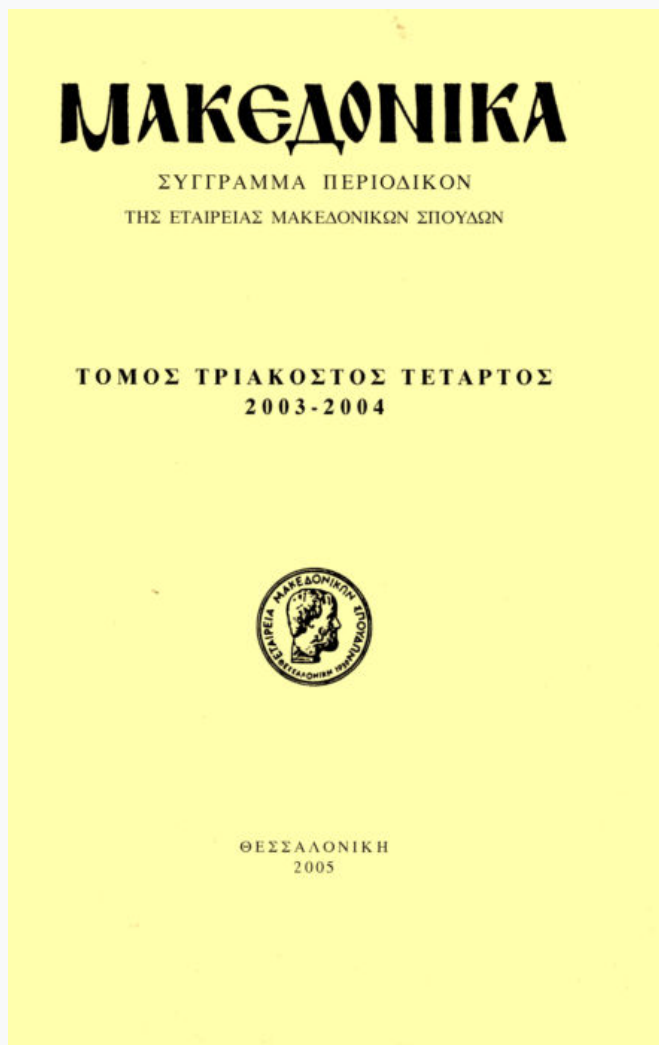

Μακεδονικά

Τόμ. 34, Αρ. 1 (2004)

Από την ιστορία της έρευνας της αρχαίας Μακεδονίας: συμπληρωματικά στοιχεία για τη ζωή και το έργο των Μ. Δήμιτσα και Σ. Μερτζίδη

Παντελής Μ. Νιγδέλης

doi: [10.12681/makedonika.874](https://doi.org/10.12681/makedonika.874)

Copyright © 2014, Παντελής Μ. Νιγδέλης

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Νιγδέλης Π. Μ. (2004). Από την ιστορία της έρευνας της αρχαίας Μακεδονίας: συμπληρωματικά στοιχεία για τη ζωή και το έργο των Μ. Δήμιτσα και Σ. Μερτζίδη. *Μακεδονικά*, 34(1), 229–249. <https://doi.org/10.12681/makedonika.874>

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ:
ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΓΙΑ ΤΗ ΖΩΗ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟ
ΤΩΝ Μ. ΔΗΜΙΤΣΑ ΚΑΙ Σ. ΜΕΡΤΖΙΔΗ

Στήν παρούσα έργασία δημοσιεύονται συμπληρωματικές πληροφορίες για τη ζωή και τó έργο δύο Έλλήνων λογίων που άσχολήθηκαν με την ιστορία, τη γεωγραφία και την αρχαιολογία της Αρχαίας Μακεδονίας κατά την ύστερη όθωμανική περίοδο, του Μαργαρίτη Γ. Δήμιτσα και του νεότερού του Σταύρου Μερτζίδη.

Α) Μαργαρίτης Γ. Δήμιτσας (1829-1903)

Η διεξοδικότερη έως σήμερα παρουσίαση της ζωής και του έργου του γεωγράφου και ιστορικού της Μακεδονίας Μαργαρίτη Γ. Δήμιτσα όφείλεται στον Μακεδόνα εκπαιδευτικό Χαρίσιο Πούλιο ό όποιος δημοσίευσε σχετικά άρθρο έξι περίπου χρόνια μετά τόν θάνατό του¹. Άναφερόμενος στη ζωή και τó έργο του ό Πούλιος μās πληροφορεί ότι, άφου έμαθε τά ελληνικά γράμματα στη γενέτειρά του την Άχριδα, *μειζονος παιδεύσεως όρεγόμενος μετέβη εις Άθήνας όπου όλοκλήρωσε άρχικά τίς γυμνασιακές και στη συνέχεια τίς πανεπιστημιακές του σπουδές στη Φιλοσοφική Σχολή. Με τά έφόδια αυτά άσκησε τó διδασκαλικό επάγγελμα στη Μακεδονία αλλά πρós τελειότεραν έπιστημονικήν μόρφωσιν ... άπήλθεν εις Βερολίνον. Μετά πολυτείς δ' ένταύθα άκροάσεις διδασκαλίας κλασσικής φιλολογίας, φιλοσοφίας και αρχαιολογίας παρά διασημοτάτοις καθηγηταίς έν οίς και ό πολύς Βοϊκχιος (ένν. τόν*

1. Βλ. Χ. Πούλιος, «Μαργαρίτης Γ. Δήμιτσας», *Μακεδονικόν Ήμερολόγιον του Παμμακεδονικού Συλλόγου της Άθήνας* 2 (1909) 301-305 (στό έξής: ΜΗΠΣΑ). Ό Πούλιος (1844-1930) είχε γεννηθεί στη Σελίτσα (= Έράτυρα) της Κοζάνης και σπούδασε στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Άθηνων και στη Λειψία. Στην τελευταία ύποστήριξε τó 1870 τó διδακτορικό του με θέμα *Περί της καταγωγής των νυν Έλλήνων και τινων ήθων και έθων αυτών μετά παραλληλισμό πρós τά των αρχαίων* όπου άντέκρουσε τη θεωρία του Φαλμεράϊερ. Με την επάνοδό του στην Άθήνα εργάσθηκε ως φιλόλογος καθηγητής σε πολλά γυμνάσια της πρωτεύουσας, συγγράφοντας μάλιστα σχολικά βιβλία. Ό Πούλιος ύπήρξε επίσης για ένα χρονικό διάστημα (πρίν από τó 1908) πρόεδρος του «Μακεδονικού Συλλόγου (ό Μέγας Άλέξανδρος)» των Άθηνων. Βλ. Π. Δρανόνας, *Μεγάλη Έλληνική Έγκυκλοπαίδεια (ΜΕΕ)* τόμος 20ός, 621 και Γ. Θ. Λυριτζής, *Οί Μακεδονικοί Πατριωτικοί Σύλλογοι των Άθηνών στις παραμονές και κατά την περίοδον του Μακεδονικού Αγώνος*, Θεσσαλονίκη 1983, σ. 34 σημ. 75 όπου επίσης ή πληροφορία ότι ήταν άνεμψός του άγωνιστού του '21 και πρώτου άρχιεπισκόπου Μαντινείας και Κυνουρίας Θεοφάνους, του άποκαλουμένου Σιατιστεύς. Κατά πάσα πιθανότητα από τόν Πούλιο είναι γραμμένη και ή πρώτη νεκρολογία του Δήμιτσα στο *Έθνικόν Ήμερολόγιον του Κονσταντίνου Φ. Σκόκου* του έτους 1904, 404-405, άν κρίνουμε από τίς πληροφορίες που περιλαμβάνει.

A. Böckh) κατελθών εις Θεσσαλονίκην τῷ 1864 διωρίσθη σχολάρχης τῆς ἐν αὐτῇ Ἑλληνικῆς Σχολῆς². Ἡ ἐκπαιδευτικὴ σταδιοδρομία τοῦ Δήμιτσα συνεχίσθηκε στὴν Ἀθήνα τὸ 1870 στὸ ἰδιώκτητο καὶ φερώνυμο ἐκπαιδευτήριό του καὶ ἐκτάκτως (ὡς καθηγητῇ γεωγραφίας) στὸ Ἀρσάκειο Διδασκαλεῖο ἕως τὸ 1888 ὁπότε ἀποσύρθηκε ἀπὸ τὴν ἐνεργὸ δρᾶση καὶ συνέχισε τίς μελέτες του ποὺ ἀφοροῦν κυρίως τὴν ἱστορία καὶ τὴ γεωγραφία τῆς Μακεδονίας³. Ὁ Πούλιος κλείνει τὸ σημείωμά του μὲ ἓνα κατάλογο τῶν ἔργων τοῦ βιογραφούμενου.

Τὰ τελευταῖα χρόνια οἱ σχετικὲς μὲ τὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο τοῦ Δήμιτσα γνώσεις μας ἐμπλουτίσθηκαν ἀρκετὰ χάρις στὴ δημοσίευση α) τῶν Ἀπομνημονευμάτων τοῦ συμπατριώτη καὶ εὐνοοῦμένου του, τοῦ Ἀναστάσιου Πηχεῶνα, ὁ ὁποῖος ἀναφέρεται λεπτομερέστερα ἀπ' ὅ,τι ὁ Πούλιος στὰ πρῶτα χρόνια τῆς ζωῆς του⁴, καὶ β) μιᾶς ἐκθεσῆς ποὺ ὑπέβαλε ὁ Δήμιτσας στὸν «Ἐν Ἀθῆναις Σύλλογον πρὸς Διάδοσιν τῶν Ἑλληνικῶν Γραμμάτων»⁵. Νέα σχετικὰ στοιχεῖα προέκυψαν ἐπίσης ἀπὸ ἔρευνες στὸ ἀρχεῖο τοῦ Πανεπιστημίου Βερολίνου ἀναφορικὰ μὲ τίς ἐκεῖ σπουδές του⁶ καὶ στὸ ἀρχεῖο τοῦ IMXA ὅπου σὲ μία ἀδημοσίευτη ἀκόμη συνέντευξη τοῦ ἀρχιμανδριτῆ Ἀλέξανδρου Ὁρολογᾶ περιλαμβάνονται πληροφορίες γιὰ τὴ δρᾶση τοῦ Δήμιτσα στὸ Μοναστήρι μετὰ τὸ 1851⁷. Ἀξιοποιώντας κυρίως τὰ στοιχεῖα αὐτὰ μπορεῖ κανεὶς νὰ συμπληρώσει τὸ βιογραφικὸ του ὡς ἔξης.

Ὁ Δήμιτσας ἀφοῦ πῆρε τὴν ἐγκύκλια μόρφωση στὴ γενέτειρά του ὁλοκλήρωσε τίς σπουδές του στὴν Ἀθήνα. Ἐκεῖ παρακολούθησε τὸ γυμνάσιο καὶ φοίτησε στὴ Φιλοσοφικὴ Σχολή μὲ τὴν οἰκονομικὴ βοήθεια τοῦ Μητροπολίτη Ἀχριδῶν Διονυσίου καὶ ὀρισμένων συγγενῶν του. Ἐπανερχόμενος ἀπὸ τὸ κλεινὸν ἄστυ ἀνέλαβε τὸ 1850 ὡς πτυχιούχος φιλόλογος τὴ διευθύνση τοῦ δημοτικοῦ σχολείου τῆς πατρίδας του. Λόγω τῆς ὑπαρξῆς μεγάλου ἀριθμοῦ ξενωφώνων μαθητῶν ὁ Δήμιτσας ἐφάρμοξε μάλιστα στὴ διδασκαλία τῆς ἑλλη-

2. Πούλιος, ὁ.π., 302.

3. Ὁ.π., 303.

4. Κ. Βακαλόπουλος, *Ὁ Βόρειος Ἑλληνισμός κατὰ τὴν πρώϊμη φάση τοῦ μακεδονικοῦ ἀγῶνα. Ἀπομνημονεύματα Ἀναστασίου Πηχεῶνα, Θεσσαλονίκη* (Ἰδρυμα Μελετῶν Χερσονήσου τοῦ Αἴμου, 196), Θεσσαλονίκη 1983, σ. 358 κ.ἑξ.

5. Σ. Βούρη, *Πηγὲς γιὰ τὴν ἱστορία τῆς Μακεδονίας. Πολιτικὴ καὶ ἐκπαίδευση 1875-1907*, Ἀθήνα 1994, σσ. 125-133, ἀρ. 26. Γιὰ τὴν πατρότητα αὐτῆς τῆς ἐκθεσῆς βλ. παρακάτω.

6. Γιὰ τὴ βοήθειά του στὴν ἔρευνα εὐχαριστῶ θερμὰ τὸν φίλο Δρ. Φ. Χάρη Τσῶχο (Πανεπιστήμιο Ἐρζφούρτης).

7. Βλ. AIMXA φ. 29. Εὐχαριστίες ὀφείλονται στὴ συνεργάτιδα τοῦ Ἰδρύματος κ. Φρόσω Παναγιωτίδου ποὺ μοῦ ὑπέδειξε τὴν ὑπαρξὴ τοῦ ἀπομαγνητοφωνημένου κειμένου τῆς συνέντευξης (1953-1954), καθὼς καὶ στὸν Πρόεδρο καὶ τὸν Διευθυντὴ τοῦ Ἰδρύματος καθ. κ.κ. Β. Κόντη καὶ Ι. Μουρέλο ποὺ μοῦ ἐπέτρεψαν τὴ δημοσίευση ὅσων ἐνδιέφεραν τὸ παρὸν ἄρθρο. Τὰ λήμματα τῆς Μεγάλης Ἑλληνικῆς Ἐγκυκλοπαιδείας τοῦ Δρανδράκη (ΜΕΕ) καὶ τοῦ Παγκόσμιου Βιογραφικοῦ Λεξικοῦ (ΠΒΛ) ἐπαναλαμβάνουν μὲ μικρὲς ἀποκλίσεις τίς πληροφορίες τοῦ ἁρθρου τοῦ Πούλιου.

νικῆς τὴ μέθοδο πού χρησιμοποιοῦσαν τὴν ἐποχὴ ἐκείνη οἱ Γάλλοι γιὰ νὰ διδάσκουν γαλλικὰ στοὺς ἀραβόφωνους κατοίκους τῆς Ἀλγερίας καὶ τῶν ἄλλων ἀποικιῶν τους⁸. Ὡστόσο τὸ συμβόλαιό του δὲν ἀνανεώθηκε γιὰ τὴν ἐπόμενη χρονιά, ἐξαιτίας τῶν ἐσωτερικῶν διενέξεων τῆς ἐλληνικῆς κοινότητος τῆς Ἀχρίδος· ὁ Δήμιτσας ἦταν συγγενὴς ἐξεχόντων μελῶν τῆς μίας παρὰταξης⁹.

Τὸ 1851 ὁ Δήμιτσας βρίσκεται στὸ Μοναστήρι. Γιὰ τὴν ἐκπαιδευτικὴ καὶ κυρίως τὴν ἐθνικὴ δράση του στὴ μεγάλη αὐτὴ πόλιν τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας ὁ Ἀλέξ. Ὁρολογᾶς ἀναφέρει τὰ ἑξῆς: *Ἰδρυσαν (ἐν. οἱ Μοναστηριώτες) νέαν ὀκτατάξιον σχολὴν καὶ ἀνέθεσαν τὴν διεύθυνσιν εἰς τὸν Μαργαρίτην Δήμιτσαν. Μὲ τὴν ἀφίξιν του Δήμιτσα τὸ 1851 ἐδόθη νέος τόνος εἰς τὰς πατριωτικὰς ἐκδηλώσεις τῶν Μοναστηριωτῶν. ... Ὁ Δήμιτσας ἐγκατεστάθη εἰς Μοναστήριον τῇ προτροπῇ τῆς μυστικῆς ὁργανώσεως / καὶ προσέλαβεν ὡς συνεργάτας του τοὺς Ἀναστάσιον Πηχεῶν, Σεραφεῖμ Ματλῆν καὶ Νικόλαον Χαλκόπουλον. Δὲν περιωρίσθη ὁμως εἰς τὰ καθήκοντά του αὐτά. Ὅμοι μετὰ τῶν συνεργατῶν του καὶ τῶν ἄλλων διδασκάλων τῶν κοινοτικῶν σχολείων ὑπέκρινοντες εἰς τὰς ὑποδείξεις τῆς μυστικῆς ὁργανώσεως παρώτρυναν τοὺς ἀποφοίτους τῶν σχολῶν νὰ ἱδρῦσουν Σύλλογον ἐκ τοῦ ἐμφανοῦς μὲν Φιλολογικὸν καὶ Φιλεκπαιδευτικόν, κύριος ὁμως σκοπὸς αὐτοῦ νὰ εἴναι ἡ τόνωσις τοῦ ἐθνικοῦ φρονήματος, ὥστε νὰ καταστή τὸ φυτώριον ὅλων ἐκείνων πού θὰ ἐχρειάζετο τὸ ἔθνος εἰς τὸν ἀγῶνα διὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῶν / ὑποδοιῶν. Καὶ διὰ νὰ μὴ γεννηθῶσιν ὑπόνοιαι εἰς τοὺς Τούρκους, ἀφοῦ πρόσφατα ἦσαν τὰ γεγονότα τῆς ἀποκαλύψεως τῆς μυστικῆς ὁργανώσεως καὶ τῆς σφαγῆς τοῦ Πυλαγόρα, ὀνόμασαν τὸν Σύλλογον «Καζίνο». Σύμφωνα μετὰ τὴ μαρτυρία τοῦ Μοναστηριώτη Π. Τσάλλη ἡ σχολὴ ἦταν ιδιωτικὴ καὶ περιλάμβανε μίαν γυμνασιακὴν τάξιν, λειτούργησε δὲ μετὰ ἐπιτυχίαν ὡς τὸ 1865¹⁰.*

8. Βλ. Βακαλόπουλος, ὁ.π., σ. 359. Στὴ συνέντευξιν τοῦ Ὁρολογᾶ ὁ Δήμιτσας παρουσιάζει (οὐ ὅτι ἀφορᾷ τίς γυμνασιακὲς του σπουδὲς) ὡς ἀπόφοιτος μόνον τοῦ γυμνασίου Ἰωαννίνων, δηλ. τῆς Ζωσιμιαίας σχολῆς. Ὁ ἐπιμελητὴς τῆς ἀνατύπωσιν τοῦ ἔργου τοῦ Δήμιτσα *Ἱστορία τῆς Ἀλεξανδρείας* (βλ. ἐκδόσεις Δημιουργία, σειρὰ Μελέτες γιὰ τὴν Ἀρχαία Ἑλλάδα 5, 1995) δίνει τὴν ἰδίαν πληροφορίαν, δίχως ὁμως νὰ τὴν τεκμηριώνει. Δὲν ἀποκλείεται ὁ Δήμιτσας νὰ ἀρχισε τὸ γυμνάσιον ἐκεῖ καὶ νὰ τὸ τελείωσε στὴν Ἀθήναν.

9. Βλ. Βακαλόπουλος, ὁ.π., σσ. 360-361.

10. Βλ. Π. Τσάλλη, *Τὸ δοξασμένον Μοναστήρι, ἥτοι ἱστορία τῆς πατριωτικῆς δράσεως τοῦ Μοναστηρίου καὶ τῶν περιχώρων ἀπὸ τοῦ ἔτους 1830 μέχρι τοῦ 1903*, Θεσσαλονίκη 1932, σσ. 15-16· πρβλ. Στ. Παπαδόπουλος, *Ἡ ἐκπαιδευτικὴ καὶ κοινωνικὴ δραστηριότητα τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Μακεδονίας κατὰ τὸν τελευταῖον αἰῶνα τῆς Τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1970, σ. 134. Τοῦτο σημαίνει ὅτι ἡ σχολὴ ἐκτὸς ἀπὸ τὴ γυμνασιακὴν τάξιν εἶχε 4τάξιον δημοτικὸν καὶ 3-τάξιον ἑλληνικὸν σχολεῖο. Ἡ πληροφορία τοῦ Ὁρολογᾶ ὅτι τὸ «Καζίνο» ἱδρύθηκε τὸ 1851 συμφωνεῖ μετὰ αὐτὴν τοῦ Τσάλλη, ὁ.π., σσ. 17-20 πού τοποθετεῖ τὴν ἱδρύσιν του τὸ 1852 καὶ ἀναφεῖ ἐκείνην τοῦ Κλεῖτου, *ΜΗΠΣΑ* 3 (1910) 85-86 πού κάνει λόγο γιὰ τὸ 1859. Γιὰ τὸ «Καζίνο» βλ. Παπαδόπουλος, ὁ.π., σσ. 136-137, πού ὁμως ἀκολουθεῖ τὸν Κλεῖτο.

Ἡ παρουσία τοῦ Δήμιτσα στὸ Μοναστήρι δὲν ἦταν ὁμως συνεχῆς, ἀφοῦ ἀπὸ τὸν Νοέμβριο τοῦ 1859 ἕως τὴν ἀνοιξή τοῦ 1861 ὁ τελευταῖος ὑπῆρξε φοιτητὴς τοῦ Friedrich - Wilhelm Universität τοῦ Βερολίνου¹¹. Ἐκεῖ παρακολούθησε μαθήματα ἐπὶ τρία ἑξάμηνα. Ἀπὸ τὸ πρόγραμμα τῶν μαθημάτων καὶ κυρίως τοὺς καθηγητὲς ποὺ ἐπέλεξε μπορεῖ νὰ ὑποθέσει κανεὶς βάσιμα ὅτι ἡ μετεκπαίδευσή του στὴ Γερμανία θὰ πρέπει νὰ συνέβαλε ἰδιαίτερα στὴν ἀπόφασή του νὰ ἀσχοληθεῖ μὲ τὴν Ἱστορία τῆς Ἀρχαίας Μακεδονίας, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐπιγραφικὴ. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι στὸ Βερολίνο ἄκουσε ἐπὶ τρία ἑξάμηνα τὸν περίφημο φιλόλογο August Böckh, μεταξὺ τῶν ἄλλων ἰδρυτὴ τοῦ Corpus τῶν ἑλληνικῶν ἐπιγραφῶν ποὺ ἔκτοτε ἐκδίδει ἡ Ἀκαδημία Ἐπιστημῶν τοῦ Βερολίνου, καὶ ἐπὶ ἓνα ἑξάμηνο τὸν ὀνομαστὸ ἀρχαιοῦστορικό Gustav Droysen, πρωτοπόρο μελετητὴ τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς¹². Τὸ πρόγραμμά του συνεπλήρωσε μὲ μαθήματα κλασσικῆς φιλολογίας καὶ φιλοσοφίας¹³.

Ὁ Δήμιτσας ἐπέστρεψε στὸ Μοναστήρι τὸ σχολικὸ ἔτος 1861-1862 ὅπου παρέμεινε ἕως τὸ 1865¹⁴. Τότε ἦταν ποὺ ἄρχισε νὰ ἐνδιαφέρεται συστηματικὰ γιὰ τὶς ἀρχαιότητες τῆς Μακεδονίας¹⁵. Τὸ 1866 ἐγκαταστάθηκε στὴ Θεσσαλονίκη ὅπου ἀνέλαβε τὴ διευθύνση τοῦ ἡμιγυμνασίου. Παρὰ τὶς προσπάθειές του ὁμως δὲν πέτυχε τὸν σκοπὸ του, δηλαδὴ νὰ τὸ ἀναβαθμίσει σὲ τετρατάξιο¹⁶. Μὲ τὴ λήξη τῆς θητείας του (1869) μετέβη μαζὶ μὲ τὴ Θεσσαλονικιά

11. Τὸ ἀποδεικτικὸ φοιτήσής του ἐκδόθηκε στίς 22 Ἰουνίου τοῦ 1861 βλ. εἰκόνα 1. Ὁ Δήμιτσας εἶχε ἀριθμὸ ἐγγραφῆς 387 τῆς πρυτανείας τοῦ 50οῦ πρῦτανι τοῦ Πανεπιστημίου. Παρὰ τὶς σχετικὲς ἔρευνες στὸ ἀρχεῖο τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Λειψίας δὲν ἐπιβεβαιώθηκε ἡ πληροφορία τοῦ Ὁρολόγι καὶ τοῦ ΠΒΑ ὅτι ὁ Δήμιτσας σπούδασε σὲ αὐτό. Ὁ ἴδιος ἄλλωστε ὁ Δήμιτσας ἀναφέρεται στίς συμπληρωματικὲς σπουδὲς του στὴ Γερμανία μὲ τὴ φράση *Μετὰ τὴν συμπλήρωσιν τῶν ἐν Βερολίνι σπουδῶν μου...*, βλ. *Περιοδεία τῆς Αἰγύπτου*, Πρόλογος, σ. α'.

12. Γιά τὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο του βλ. W. Nippel, *Über das Studium der Alten Geschichte*, München 1993, σ. 104 κ.ἑξ. καὶ K. Christ, *Von Gibbon zu Rostovtzeff. Leben und Werk führender Althistoriker der Neuzeit*, Darmstadt 1979, σ. 50 κ.ἑξ. ἀντίστοιχα.

13. Τὸ πλήρες πρόγραμμα τῶν μαθημάτων ποὺ παρακολούθησε ὁ Δήμιτσας στὸ Βερολίνο ἔχει ὡς ἑξῆς: χειμερινὸ ἑξάμηνο 1859/60: Ἱστορία τῆς Ἀρχαιότητος μὲ τὸν Böckh καὶ Προμηθεὺς Δεσποτῆς μὲ τὸν Haurt· ἑαρινὸ ἑξάμηνο 1860: Μετρικὴ μὲ τὸν Böckh, Λογικὴ καὶ Μεταφυσικὴ μὲ τὸν Treudenburg καὶ Ἀρχαία Ἱστορία μὲ τὸν Droysen· χειμερινὸ ἑξάμηνο 1860/61: Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Λογοτεχνίας μὲ τὸν Böckh, Ἱστορία τῆς Ῥωμαϊκῆς Λογοτεχνίας μὲ τὸν Haurt καὶ Μεταφυσικὴ τοῦ Ἀριστοτέλη μὲ τὸν Michael· ἑαρινὸ ἑξάμηνο 1861: παρόλο ποὺ ἀνεγράφη σὲ μάθημα τοῦ Böckh δὲν παρακολούθησε.

14. Βλ. Μ. Δήμιτσα, *Ἡ Μακεδονία ἐν λίθοις φθεγγόμεναις...*, 295 *ἐπανειλημμένως κατὰ τὸ 1861-1862 περιελθὼν τὴν δυτικὴν Πελαγονίαν καὶ Δερριοπικὴν πεδιάδα τοῦ Ἐριγόνος πρὸς ζήτησιν καὶ εὑρεσιν ἀρχαιοτήτων καὶ μνημείων*, πολλὰς τοιαύτας (ἐννοεῖ ἐπιγραφάς) εἶρον ἐν ταῖς ἐκκλησίαις τῶν χωρίων διατηρουμένας πρβλ. καὶ «Μακεδονίας Ἀρχαιολογικά», BCH 4 (1880) 101 ἀπὸ ὅπου συνάγεται ὅτι τουλάχιστον ὡς τὸ 1864 βρισκόταν ἀκόμη στὸ Μοναστήρι.

15. Βλ. τὸ παράθεμα τῆς προηγούμενης σημείωσης. Τὸ πρῶτο ἐπιγραφικὸ του δημοσίευμα χρονολογεῖται πάντως τὸ 1857/8.

16. Βλ. σχετικὰ Σ. Ζιγῶν-Καραστεργίου, «Ἡ ἐκπαίδευση στὴ Θεσσαλονίκη: ἡ περίοδος τῆς Τουρκοκρατίας», στὸ Ἱ. Χασιώτη (ἐπιμ.), *Τοῖς ἀγαθοῖς βασιλεύονσα Θεσσαλονίκη. Ἱστορία καὶ πολιτισμὸς*, Θεσσαλονίκη 1997, σ. 366.

σύζυγό του Μαρία, πού καταγόταν ἀπὸ τὴν παλαιὰ καὶ πλούσια θεσσαλονικιώτικη οἰκογένεια Δούκα στὴν Ἀθήνα¹⁷. Τὸ σχολικὸ ἔτος 1869-1870 ἀνέλαβε τὴ διεύθυνση τοῦ Ἑλληνικοῦ ἐκπαιδευτηρίου στὴ θέση τοῦ Θεσσαλονικιοῦ Γρηγορίου Γ. Παπαδόπουλου (1819-1873)¹⁸, ἰδρυτικοῦ στελέχους τοῦ «Συλλόγου πρὸς Διάδοσιν τῶν Ἑλληνικῶν Γραμμάτων», λόγῳ τοῦ διορισμοῦ τοῦ τελευταίου σὲ θέση τμηματάρχου τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν ἀπὸ τὴν κυβέρνησις Δεληγιώργη¹⁹. Τὰ καθήκοντα αὐτὰ ἄσκησε τουλάχιστον ὡς τὸ ἔτος 1882²⁰.

Οἱ σχέσεις τοῦ Δήμιτσα μὲ τοὺς διανοούμενους τῆς Θεσσαλονίκης δὲν φαίνεται νὰ ὑπῆρξαν ποτὲ θερμῆς, μολονότι ὁ «Ἐν Θεσσαλονίκῃ Φιλεκπαιδευτικὸς Σύλλογος» τοῦ πρότεινε κάποιες συνεργασίες. Συγκεκριμένα ὁ Σύλλογος θέλησε μέσω προαγορᾶς ἑκατὸ ἀντιτύπων τοῦ δευτέρου τόμου τῶν «Μακεδονικῶν» νὰ ἐνισχύσει τὸν Δήμιτσα, ἀλλὰ τὸν πρόλαβε ἕτερος ἐκ Κων/ πόλεως ὁμογενής (ἐννοεῖται ὁ Χρ. Ζωγράφος), ὅπως μαρτυρεῖ ὁ ἴδιος²¹. Ἐνα χρόνο ἀργότερα ὁ πρόεδρος τοῦ Συλλόγου ἱατροφιλόσοφος Μιχαὴλ Παπαδόπουλος πληροφοροῦσε τὰ μέλη του ὅτι: *Ἐπιθυμοῦσα ἡ διοικητικὴ ἐπιτροπὴ ἵνα ὁ Σύλλογος ἡμῶν γείνη καὶ ὑπὸ τινα ἄλλην ἔποιν χρῆσιμος εἰς τὴν πατρίδα συνενόηθη μετὰ τοῦ ἐν Ἀθῆναις ἀξ. καθ. κ. Μαργαρίτου Δήμιτσα ἵνα συντελέσῃ πρὸς ἐκτίπνωσιν τῆς ὑπ' αὐτοῦ γενομένης μεταφράσεως τῆς ἱστορίας τῆς Θεσσαλονίκης τῆς ὑπὸ τοῦ Τάϊφελ²² συνταχθείσης· ἀλλ' αἱ ἀπαιτούμεναι δαπάναι ἐφάνησαν εἰς τὴν διοικητικὴν Ἐπιτροπὴν τοιαῦται, ὥστε δὲν ἐτόλμησε νὰ προβῇ εἰς τὸ ἔργον προβλέπουσα ἀποτυχίαν εἰς τὸ ἐπιχει-*

17. Ἡ Δούκα ἦταν ὑποδιευθύντρια τοῦ Παρθενιαγωγείου Θεσσαλονίκης (1854-1864) καὶ μεταφράστρια τοῦ ἔργου τοῦ Φ. Καμβουλίου, *Αἱ παρ' Ὀμηρῷ Γυναῖκες*, Θεσσαλονίκη 1868· βλ. Σ. Ζωῖγου-Καραστεργίου, «Οἱ γυναῖκες τῶν γραμμάτων καὶ τοῦ πολιτισμοῦ στὴ Θεσσαλονίκη. 19ος αἰώνας – Μεσοπόλεμος· ὀνομάτων ἐπίσκεψις», *Θεσσαλονικέων Πόλις* 8 (2002) 127-128.

18. Βλ. Πανδώρα 22 (1871) τεῦχος τῆς 15ης Ἰουνίου, 510 σημ. 1, ὅπου μὲ ἀφορμὴ τὸν λόγο πού ἐκφωνεῖ κατὰ τὴ βράβευση τῶν μαθητῶν τοῦ γυμνασίου μὲ θέμα τὴν ἀνατροφή καὶ ἐκπαίδευση τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου ὁ συντάκτης τοῦ περιοδικοῦ πληροφορεῖ τοὺς ἀναγνώστες του ὅτι ὁ κ. Μ. Δήμιτσα ἀρ' ἐνὸς ἔτους διεδέχθη τὸν κ. Γ. Γ. Παπαδόπουλὸν ὡς ἐπιμελητὴς τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἐκπαιδευτηρίου.

19. Ἀπὸ τὴ θέση αὐτὴ ὁ Παπαδόπουλος ὀργάνωσε τὸν «Σύλλογο πρὸς Διάδοσιν τῶν Ἑλληνικῶν Γραμμάτων» πού ἱδρύθηκε τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1869 καὶ τοῦ ὁποῖου ὑπῆρξε ὡς τὸν θάνατό του ὄχι μόνον Γενικὸς Γραμματέας, ἀλλὰ τὸ δραστηριότερο μέλος· γὰρ τὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο του βλ. Δ. Στεφάνου, «Σκιαγραφία Γρηγορίου Παπαδοπούλου (1819-1873)», *Ἡ Δράσις τοῦ συλλόγου (Πρὸς Διάδοσιν τῶν Ἑλληνικῶν Γραμμάτων) κατὰ τὴν ἑκατονταετίαν 1869-1969*, Ἀθήνα 1970, σ. 13 κ.ἑξ., καὶ ἰδιαιτέρα 18-19.

20. Μὲ βάση τοὺς τίτλους τοῦ πού ἀναφέρονται στὰ ἐγχειρίδια τῆς γεωγραφίας πού συνέγραψε. Τὸ 1885 ἀναφέρεται ἀπλῶς ὡς καθηγητῆς γεωγραφίας τοῦ Ἀρσακείου.

21. Βλ. *Ἡ Μακεδονία ἐν λίθοις φθεγγομένοις*..., σ. ψβ' σημ. 1. Γὰρ τὴν πρόταση βλ. Πρῶτο ἔτος τοῦ ἐν Θεσ/νίκῃ Φιλεκπαιδευτικοῦ Συλλόγου. Ἐκθεσις ἀναγνωσθεῖσα τὴν 6ην Ὀκτωβρίου 1873 ὑπὸ τοῦ Προέδρου Μ. Παπαδοπούλου, Ἐν Θεσσαλονίκῃ 1874, σ. 10.

22. Ἐννοεῖ τὴ γνωστὴ μονογραφία τοῦ Th. Lucas Frid. Tafel, *De Thessalonica eiusque agro*, Berlin 1839. Ἐξ ὧν γνωρίζω ἑλληνικὴ μετάφραση τοῦ ἔργου δὲν δημοσιεύθηκε ποτὲ.

ρημα. Αί περί τοῦ ἀντικειμένου ἐνέργειαι ἴσως ἐπαναληφθῶσι ἀκολούθως²³. Ἀρχετὰ χρόνια ἀργότερα ὁ Δήμιτσας ἦλθε σέ διαφωνία μέ δύο ἀπό τοὺς νεότερους λόγιους τῆς πόλης, τοὺς Νικόλαο Κεχαγιά καὶ Πέτρο Ν. Παπαγεωργίου, ἐξ αἰτίας διαφορετικῶν ἐκτιμήσεών του στοῦ ζήτημα τῆς θέσης τῆς ἀρχαίας Θέρμης μέ τὸν πρῶτο καὶ (κυρίως ἀλλὰ ὄχι μόνον) τοῦ ἐπιγραφικοῦ corpus τῆς Μακεδονίας μέ τὸν δεύτερο²⁴. Ὁ μόνος Θεσσαλονικὸς μέ τὸν ὁποῖον συνεργάσθηκε τελικὰ ὁ Δήμιτσας ὑπῆρξε ὁ δάσκαλος Γ. Παπαγεωργίου, ἐκδότης τοῦ βραχύβιου τοπικοῦ περιοδικοῦ «Ἀριστοτέλης», ὅπου δημοσίευσε ἐργασία γιὰ τὸ πολυσυζητημένο πρόβλημα τῆς σχέσης τῆς κασσάνδρειας Θεσσαλονίκης μέ τὴ Θέρμη²⁵.

Ἡ ἐμπλοκὴ τοῦ Δήμιτσα στὰ εκπαιδευτικὰ πράγματα τῆς Μακεδονίας συνεχίσθηκε πάντως καὶ μετὰ τὴν ἐγκατάστασή του στὴν Ἀθήνα, ὅπως προκύπτει ἀπὸ μία ἔκθεση ποῦ ὑπέβαλε τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1886 στοῦ Ὑπουργεῖο Ἑξωτερικῶν μέσω τοῦ «Ἐν Ἀθήναις Συλλόγου πρὸς Διάδοσιν τῶν Ἑλληνικῶν Γραμμάτων», τοῦ ὁποῖου ὑπῆρξε μέλος²⁶. Τὸ σχετικὸ ἔγγραφο φέρει τὸν χαρακτηριστικὸ τίτλο *Βραχεῖα ἔκθεσις τῆς ἐνεστώσης πνευματικῆς καταστάσεως ἐν τῇ δυτικῇ Μακεδονίᾳ καὶ ἰδίως ἐν τῇ πρωτευούσῃ αὐτῆς, ἐν Βιτωλίοις*²⁷ περιλαμβάνει ὁμως πληροφορίες γιὰ τὴν κατάστασι τῆς ἐκπαίδευσης καὶ στὴ Θεσσαλονίκῃ ποῦ συνέλεξε ὁ Δήμιτσας ὕστερα ἀπὸ περιοδεῖα στὶς δύο περιοχές. Στὴν ἔκθεση θίγονται ἐπίσης οἱ σχέσεις τοῦ Συλλόγου μέ τὶς τοπικὲς κοινωνίες καὶ προτείνεται σειρὰ διοικητικῶν, οἰκονομικῶν καὶ παιδαγωγικῶν μέτρων, ποῦ ἀποσκοποῦσαν στὴ βελτίωσι τοῦ εκπαιδευτικοῦ συστήματος τῶν δύο πόλεων.

Κατὰ τὴ διάρκεια αὐτῆς τῆς περιοδεῖας ὁ Δήμιτσας, κάθε φορὰ ποῦ τοῦ δινόταν εὐκαιρία, φροντίζε παραάλληλα νὰ ἀντιγράφει ἐπιγραφές. Ἔτσι, ὅταν

23. Βλ. Δεύτερον ἔτος τοῦ ἐν Θεσ/νίκῃ Φιλεκπαιδευτικοῦ Συλλόγου. Ἐκθεσις ἀναγνωσθεῖσα τὴν 13 Ὀκτ. 1874 ὑπὸ τοῦ Προέδρου Μ. Παπαδόπουλου, Ἐν Λειψία 1875, σ. 23.

24. Γιὰ τὶς σχέσεις τῶν ἀνδρῶν αὐτῶν μέ τὸν Δ. βλ. τὴ μελέτη μου Πέτρον Ν. Παπαγεωργίου τοῦ Θεσσαλονικέως. Ἀλληλογραφία (1880-1912), ΕΜΣ, Σειρὰ Φιλολογικὴ καὶ Θεολογικὴ, ἀρ. 19, Θεσσαλονίκῃ 2004.

25. Ὁ Δήμιτσας στοῦ σχετικὸ ἄρθρο κάνει λόγο γιὰ φιλικὴν ἀξίωσιν τῆς διευθύνσεως τοῦ περιοδικοῦ νὰ ἀρθρογραφῇ σὲ αὐτὸ. Γιὰ τὸ περιοδικὸ Ἀριστοτέλης βλ. Β. Κаланτζοπούλου, Συμβολὴ στὴ μελέτη τῶν λογοτεχνικῶν καὶ ἡμιλογοτεχνικῶν περιοδικῶν τῆς Θεσσαλονίκης (1889-1932), Θεσσαλονίκῃ 1989, σσ. 17-21. Γιὰ τὸ ἄρθρο βλ. παρακάτω στὴν προσωρινὴ ἐργογραφία.

26. Στὴν ἔκθεση βλ. Βούρη, ὁ.π., σ. 126, ὁ Δήμιτσας ἀναφέρεται στοῦ Σύλλογο πρὸς Διάδοσιν κ.λπ. μέ τὴ φράσι «ὁ ἡμέτερος σύλλογος».

27. Ἡ Βούρη, ὁ.π., σ. 125, σημειώνει ὅτι εἶναι πιθανόν τοῦ Μ. Γ. Δήμιτσα. Τὸ ἔγγραφο προέχεται ὁπωσδήποτε ἀπὸ τὸν Δ. ἐφόσον στὶς σσ. 128-129 ὁ συντάκτης τῆς ἔκθεσης ὑποστηρίζει τὴν ἀποψὴ ὅτι ἐπιβάλλεται νὰ εἰσαχθῇ στοῦ πρόγραμμα τῶν μαθημάτων τῶν ἑλληνικῶν σχολείων τῆς Μακεδονίας ἡ διδασκαλία τῆς ἱστορίας τῆς περιοχῆς προτείνει δύο δικὰ του βιβλία βλ. παρακάτω.

βρέθηκε στὴ Θεσσαλονίκη γιὰ ὀχτὼ μέρες²⁸, ἦταν ὁ πρῶτος Ἑλληνας ποὺ μὲ τὴ μεσολάβηση τοῦ Μητροπολίτη Γρηγόριου Καλλίδη πέτυχε νὰ εἰσέλθει στὸ ἰδιαιτερο δωμάτιο τοῦ παλαιοῦ Διοικητηρίου (κονάκι) ὅπου φυλάσσονταν τὰ πολυάριθμα (30-40) θραύσματα τοῦ περιφημοῦ ἐδίκτου τοῦ Ἰουστινιανοῦ τοῦ Β', τυχαῖα εὐρήματα ἀπὸ τὶς ἐργασίες ἀνακαίνισης τοῦ δαπέδου τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου (τότε Κασιμέ τζαμί)²⁹. Ἀπὸ αὐτὰ ἀντέγραψε τὰ δύο σιμαντικότερα³⁰.

Ἀξίζει ἐδῶ νὰ ἐπισημανθεῖ μία παράγραφος τῆς προαναφερθείσας ἔκθεσης ἣ ὁποία δείχνει τὸν ρόλο ποὺ ἔπαιξε ὁ Δήμιτσας ὄχι μόνος ὡς συγγραφέας ἐπιστημονικῶν ἔργων ἀλλὰ καὶ ὡς συντάκτης διδακτικῶν ἐγχειριδίων γιὰ τὴν ἐμπέδωση τῆς ἑλληνικῆς ἐθνικῆς ταυτότητας μεταξὺ τῶν νεαρῶν Μακεδόνων στὰ χρόνια πρὶν ἀπὸ τὸν Μακεδονικὸ ἀγῶνα: *Ἐπάναγκές ἐστι νὰ ἀναγραφῇ ἐν τῷ προγράμματι τῶν μαθημάτων τοῦ γυμνασίου ἡ διδασκαλία τῆς Μακεδονικῆς ἱστορίας ἀπὸ συστάσεως τοῦ Μακεδονικοῦ κράτους μέχρι τῆς Τουρκοκρατίας. Διότι ἀλογώτατον καὶ ἀτοπώτατόν ἐστι νὰ μὴ διδάσκηται ἡ Μακεδονικὴ ἱστορία καὶ οἱ μαθηταὶ νὰ ἀγνοοῦσιν τὴν πάτριον ἱστορίαν. Φαίνεται ὅτι οἱ καθηγηταὶ ἀγνοοῦσι ταύτην καὶ ἀποφεύγουσι νὰ ἐπαναλάβωσι τὴν διδασκαλίαν. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἐμόχθησα πρὸ ὀλίγων ἐτῶν νὰ συντάξω ἐπίτομον πεντηκοντασέλιδον ἐγχειρίδιον τῆς Μακεδονικῆς ἱστορίας πρὸς χρῆσιν τῶν σχολείων καὶ τῶν ἀνωτέρων παρθεναγωγείων τῆς Μακεδονίας. Οἱ δὲ καθηγηταὶ διὰ τὴν μελέτην ἔχουσι πρόχειρον τὴν ὑπ' ἐμοῦ μεταφρασθεῖσαν ἱστορίαν τοῦ Ἀβελ³¹. Ἡ προσπάθεια αὕτη ἀποτελοῦσε συνέχεια μιᾶς ἄλλης: εἶχε προηγηθεῖ σειρὰ ὅλη ἐγχειριδίων γεωγραφίας (προοριζομένων καὶ γιὰ τὶς τρεῖς βαθμίδες τῆς ἐκπαίδευσης) μέσω τῶν ὁποίων ὁ Μακεδόνας ἱστορικὸς καὶ γεωγράφος ὑπεστήριζε μὲ ἐπιχειρήματα ἀπὸ τὴν ἱστορικὴν γεωγραφία τὶς ἐθνικὰς διεκδικήσεις τοῦ ἑλλαδικοῦ κράτους στὴν περιοχὴ³².*

Βελτιώσεων πλὴν τῶν βιογραφικῶν τοῦ Δήμιτσα χρῆζει ἀκόμη καὶ ἡ ἐργογραφία του³³, ἣ ὁποία πρὲπει στὴν πραγματικότητα νὰ συνταχθεῖ ἐξ ἀρχῆς.

28. Βλ. Βούρη, ὁ.π., σ. 126.

29. Βλ. *Ἡ Μακεδονία ἐν λίθοις φθεγγόμενοις...*, σσ. 520-521. Πρόκειται γιὰ τὸ ἐδικτο IG X 2 1, 24, μὲ τὸ ὁποῖο ὁ αὐτοκράτορας ἐνίσχυε οἰκονομικὰ τὸν ναὸ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου παραχωρώντας του τὴν ἐκμετάλλευση ἁλυνῶν.

30. Εὐτυχῶς ὅλα εἶχαν ἀντιγραφεῖ σχολαστικὰ ἀπὸ τὸν Γερμανὸ Κ. Purgold, ἀπεσταλμένο τῆς Βασιλικῆς Ἀκαδημίας τοῦ Βερολίνου τὸ 1885 γιὰ τὴ συλλογὴ ἐπιγραφῶν στὴ Μακεδονία. Τελικὰ ἐνταφιάσθηκαν στὰ θεμέλια τοῦ νέου (σημερινοῦ) διοικητηρίου ποὺ χτίστηκε τὸ 1891 στὴ θέση τοῦ παλαιοῦ. Γιὰ τὴν ἱστορία τῆς εὐρέσεως καὶ τῆς δημοσίευσης τῆς ἐπιγραφῆς αὐτῆς βλ. Στ. Κυριακίδης, *Μακεδονικά* 2 (1941-1952) 748-749.

31. Βλ. παρακάτω προσορηνὴ ἐργογραφία ἀρ. 18 καὶ 5.

32. Βλ. σχετικὰ Χρ. Κουλούρη, *Ἱστορία καὶ Γεωγραφία στὰ ἑλληνικὰ σχολεῖα (1834-1914). Γνωστικὸ ἀντικείμενο καὶ ἰδεολογικὲς προεκτάσεις. Ἀνθολόγιο κειμένων. Βιβλιογραφία σχολικῶν ἐγχειριδίων*, Ἀθῆνα 1988, σ. 28.

33. Ὁ προαναφερθεὶς κατάλογος τοῦ Πούλιου περιλαμβάνει 17 ἔργα τοῦ Δήμιτσα χωρὶς νὰ

Παραθέτω ἔδω κατάλογο τῶν αὐτοτελῶν ἔργων καὶ τῶν ἄρθρων τοῦ Δήμιτσα πού μοῦ εἶναι γνωστά ἐν εἴδει προσωρινῆς ἐργογραφίας μὲ τὴν εὐχὴ νὰ δημοσιευθεῖ κάποτε ὁλοκληρωμένη μελέτη γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο του:

1. «Ἀρχαῖαι Ἐπιγραφαί», *Πανδώρα* 8 (1857-1858) 304-305.
2. «Περὶ τοῦ σεισμοῦ τῆς Κορίνθου», *Πανδώρα* 9 (1858-1859) 291-292³⁴.
3. «Περὶ τῆς Αὐτοκεφάλου Ἀρχιεπισκοπῆς τῆς πρώτης Ἰουστινιανῆς, Ἀχρίδος ἢ Βουλγαρίας ἀποκληθείσης», *Πανδώρα* 10 (1859-1860) 1-6, 84-89.
4. *Τὰ περὶ τῆς Αὐτοκεφάλου Ἀρχιεπισκοπῆς τῆς πρώτης Ἰουστινιανῆς Ἀχρίδος καὶ Βουλγαρίας*, Ἀθῆναι τύποις καὶ βιβλ. Π. Δ. Σακελλαρίου 1859.
5. *Ἡ μέχρι Φιλίππου Ἀρχαία Ἱστορία τῆς Μακεδονίας συνταχθεῖσα μὲν ὑπὸ Ὄθωνος Ἀβελ, μεταφρασθεῖσα δὲ ὑπὸ Μαργαρίτου Γ. Δήμιτσα*, Ἐν Λειψίας ἐκ τοῦ τυπογραφείου G. Teubner 1860.
6. «Διορθωτέα τινὰ τῶν περὶ τῆς Ἀχρίδος δημοσιευθέντων», *Πανδώρα* 19 (1868-1869) 201-207, 265-270.
7. «Μονομεροῦς κρίσεως προφανῆς ἔλεγχος», *Πανδώρα* 22 (1871-1872) 249-257³⁵.
8. «Ἀρχαιολογικά. Καὶ τρίτον ἢ τῆς Δερριόπου ἐπιγραφῆ», *Πανδώρα* 22 (1871-1872) 265-273.
9. «Περὶ ἀνατροφῆς καὶ ἐκπαιδεύσεως τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου», *Πανδώρα* 22 (1871-2) 121-129³⁶.
10. *Μακεδονικά. Ἀρχαία Γεωγραφία τῆς Μακεδονίας συνταχθεῖσα κατὰ τὰς ἀρχαίας πηγὰς καὶ τὰ νεώτερα βοήθηματα. Μέρος Α' Χωρογραφία*, Ἀθῆνῃσι τύποις Π. Δ. Σακελλαρίου (Βιβλιοθήκη τοῦ Συλλόγου πρὸς Διάδοσιν τῶν Ἑλληνικῶν Γραμμάτων, ἀρ. 3) 1874³⁷.
11. *Μακεδονικά. Ἀρχαία Γεωγραφία τῆς Μακεδονίας συνταχθεῖσα κατὰ τὰς*

γίνεται σὲ αὐτὸν διάκριση ἀνάμεσα στὰ αὐτοτελῆ ἔργα καὶ στὰ ἄρθρα. Σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ μάλιστα τὰ τελευταῖα ὁ Ποῦλιος δὲν δηλώνει κἀν τὸ περιοδικὸ ὅπου δημοσιεύθηκε τὸ καθένα. Κατάλογο αὐτοτελῶν ἔργων τοῦ Δ. (ὡκτὼ τὸν ἀριθμὸ) παραθετὶ ἐπίσης ὁ Ἀθ. Παπαδόπουλος-Κεραμέας στὴν ἐκτενὴ βιβλιοκρισίαν του γιὰ τὸ ἔργο του *Ἡ Μακεδονία ἐν λίθοις φθεγγομένοις...* βλ. παρακάτω σμ. 46. Τὰ σχολικὰ ἐγχειρίδια γεωγραφίας πού συνέγραψε ὁ Δήμιτσας καὶ συμπεριλαμβανονται στὴν ἀκολουθοῦσα προσωρινὴ ἐργογραφία του προέρχονται ἀπὸ τὴν προαναφερθεῖσα ἐργασία τῆς Χρ. Κουλοῦρη. Οἱ παραπομπές στὶς ἐφημερίδες *Παλιγγενεσία* καὶ *Καυροί* προέρχονται ἀπὸ τὴν ἀδημοσίευτη διδακτορικὴ διατριβὴ τῆς Μ. Δ. Σωφρονίδου, *Ἡ ἀρχαιολογικὴ εἰδηση στὶς Ἐφημερίδες*, Θεσσαλονίκη 2002. Στὴν ἐργογραφία πού ἀκολουθεῖ δὲν δηλώνονται οἱ ἀνατυπώσεις. Γιὰ τὴ βοήθειά του στὴ σύνταξη τῆς ἐργογραφίας εὐχαριστῶ θερμὰ τὸν φίλο Δρ. Νομικῆς Ἡλία Ἀρναοῦτογλου.

34. Πρόκειται γιὰ ἐπιστολὴ.

35. Κριτικὴ τῆς Γεωγραφίας τῆς Μακεδονίας τοῦ Bursian.

36. Πρόκειται γιὰ λόγος πού ἐκφωνήθηκε στὸ Ἑλληνικὸ Ἐκπαιδευτήριον βλ. παραπάνω σμ.

18.

37. Δεύτερη ἔκδοση. Ἡ πρώτη ἔκδοση χρονολογεῖται τὸ 1870.

- ἀρχαίας πηγὰς καὶ τὰ νεώτερα βοηθήματα. Μέρος Β΄ Τοπογραφία οὐ προτέτακται ἐν εἶδει προλόγου καὶ εἰσαγωγῆς, πραγματεία ἱστορική τε καὶ φιλολογική, Ἀθήνησι Ἀ. Δ. Βιλλαράς (Βιβλιοθήκη τοῦ Συλλόγου πρὸς Διάδοσιν τῶν Ἑλληνικῶν Γραμμάτων, ἀρ. 15) 1874.
12. «Τοπογραφία τῆς Μακεδονίας», ἐφ. Καιροὶ ἀρ. φ. 193, 14.05.1874, 4.
 13. *Περὶ τοῦ ἐν Παρισίοις Διεθνoῦς Συμποσίου τῶν Γεωγραφικῶν Ἐπιστημῶν*, Ἀθῆναι τύποις Ἀ. Δ. Βιλλαρά 1876³⁸.
 14. Δύο Λέξεις περὶ τῶν ἐν Μυκῆναις καὶ Σπάτα ἀρχαιοτήτων. Ἡ Ἑλλάς ἐστὶ Μουσεῖον, Ἐν Ἀθῆναις 1878³⁹.
 15. Πολιτικὴ Γεωγραφία πρὸς χρῆσιν τῶν Ἑλληνικῶν σχολείων καὶ Παρθεναγωγείων. Συνταχθεῖσα ὑπὸ Μ. Γ. Δήμιτσα διευθυντοῦ τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἐκπαιδευτηρίου καὶ καθηγητοῦ τῆς γεωγραφίας ἐν τῷ Ἀρσακείῳ. Μέρος πρῶτον Γεωγραφία τῆς Ἑλληνικῆς χερσονήσου, Ἀθῆνησι τυπογραφεῖον «Ὁ Παλαμῆδης» 1878.
 16. Πολιτικὴ Γεωγραφία πρὸς χρῆσιν τῶν Γυμνασίων συνταχθεῖσα ὑπὸ Μ. Γ. Δήμιτσα διευθυντοῦ τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἐκπαιδευτηρίου καὶ καθηγητοῦ τῆς γεωγραφίας ἐν τῷ Ἀρσακείῳ. Μέρος δεῦτερον Γεωγραφία πάντων τῶν μερῶν τῆς γῆς πλὴν τῆς Ἑλληνικῆς χερσονήσου, Ἐν Ἀθῆναις τυπογραφεῖον «Ὁ Παλαμῆδης» 1879⁴⁰.
 17. Ἐλεγχος τῆς Ἀρχαίας Γεωγραφίας Ἐ. Κεϊπέρτου ὡς πρὸς τὴν Μακεδονία, Ἐν Ἀθῆναις τυπογραφεῖον Δημ. Ἰασεμίδου 1879.
 18. Ἐπίτομος Ἱστορία τῆς Μακεδονίας ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῆς Τουρκοκρατίας. Πρὸς χρῆσιν τῶν Ἑλληνικῶν σχολείων καὶ Παρθεναγωγείων τῆς Μακεδονίας, Ἀθῆνησιν ἐκ τοῦ τυπογραφείου «Ὁ Παλαμῆδης» 1879.
 19. «Κριτικαὶ διορθώσεις εἰς Στράβωνα, Μέρος Α΄», Ἀθήναιον 8 (1879) 415-431.
 20. Κριτικαὶ ἔρευναι περὶ τῆς καταγωγῆς καὶ ἐθνικότητος τοῦ Γεωργίου Καστριώτου τοῦ Σκενδέρμπετ αἰς προσήρηται καὶ ἔλεγχος τοῦ ὑπὸ Κεϊπέρτου ἐκδοθέντος ἐθνογραφικοῦ πίνακος τῆς Τουρκίας, Ἀθῆναι τύποις Ἀ. Δ. Βιλλαρά 1879 (πρώτη δημοσίευση χωρὶς τὴν προσθήκην τοῦ ἔτος 1877).

38. Πραγματεία προσαρτηθεῖσα «Τῇ περιοδείᾳ τῆς Αἰγύπτου». Πρόκειται γιὰ σειρὰ ἄρθρων ποὺ δημοσίευσεν στὸν Νεολόγο τῶν Ἀθηνῶν μεταξὺ 25 Ἰουλ. καὶ 8 Σεπτ. 1875 μὲ ἀφορμὴν τὸ Β΄ Διεθνὲς Γεωγραφικὸ Συμπόσιο τοῦ Παρισιοῦ, βλ. Κουλοῦρη, ὅ.π., σ. 30 σημ. 1.

39. Βλ. Β. Α. Μυστακίδης, *Νεοελληνικὴ Γεωγραφικὴ φιλολογία*, ἥτοι κατάλογος τῶν ἀπὸ τοῦ 1800-1889 γεωγραφηθέντων ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ὑπὸ Ἀντ. Μιλιάρη, Ἐν Ἀθῆναις 1889. Κρίσεις, Διορθώσεις, προσθήκαι, ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐκ τοῦ τυπογραφείου Νεολόγου 1890, σ. 79. Ἄγνωστο ποῦ ἡ σχέση του μὲ τὸ *Περὶ τῶν ἀρχαιοτήτων τῶν Μυκηνῶν*, Ἀθῆναι 1880 τοῦ καταλόγου τοῦ Πούλιου.

40. Κυκλοφόρησε σὲ τεύχη· βλ. Κουλοῦρη, ὅ.π., σ. 652. Πρόκειται προφανῶς γιὰ τὸ ἔργο *Πολιτικὴ γεωγραφία τῶν Ἠπειρῶν*, Ἀθῆναι 1879 ποὺ ἀναφέρει στὸν κατάλογό του ὁ Πούλιος.

21. «Κριτική μελέτη περί τῆς διαφορᾶς τῆς Θεσσαλονίκης ἀπὸ τῆς Θέρμης», *Ἀθηναῖον* 8 (1879) 258-268.
22. «Τῆς ἐν Ἰλλυρίδι Ἀπολλωνίας ἀνέκδοτοι ἐπιγραφαί», *ΑΜ* 4 (1879) 228-234.
23. *Περὶ τῆς ἀξίας καὶ δυνάμεως τῆς κλασσικῆς παιδείσεως. Πραγματεία φιλολογικὴ καὶ κριτικὴ μεθερμηνευθεῖσα ἐκ τοῦ Γερμανικοῦ ὑπὸ Μ. Γ. Δήμιτσα, Ἀθηναὶ τύποις «Ὁ Παλαμῆδης» 1879.*
24. «Κριτικαὶ διορθώσεις εἰς ἀποσπάσματα τοῦ Στράβωνος. Μέρους Β΄», *Ἀθηναῖον* 9 (1880) 175-196.
25. *Κριτικαὶ διορθώσεις εἰς Στράβωνα καὶ τὰ ἀποσπάσματα αὐτοῦ, Ἀθηναὶ τύποις Ἑρμοῦ 1880⁴¹.*
26. «Μακεδονίας Ἀρχαιολογικά», *BCH* 4 (1880) 100-109.
27. *Περιοδεῖα τῆς Αἰγύπτου συνταχθεῖσα ὑπὸ Μ. Γ. Δήμιτσα διευθυντοῦ Ἑλληνικοῦ Ἐκπαιδευτηρίου καὶ καθηγητοῦ τῆς Γεωγραφίας ἐν τῷ Ἀρσακειῷ, Ἐν Ἀθήναις ἐκ τοῦ τυπογραφείου Σ. Π. Ἰασεμίδου 1880.*
28. *Φυσικὴ καὶ πολιτικὴ γεωγραφία τῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν ἐκτὸς αὐτῆς Ἑλληνικῶν χωρῶν. Μετὰ χάρτου τῶν κρατῶν τῆς Ἑλληνικῆς χερσονήσου καὶ τῆς Μ. Ἀσίας, Ἐκδοεῖς ἐντελῶς ἀνακαινισθεῖσα, Ἀθηναὶ «Ὁ Παλαμῆδης» 1881.*
29. «Τῆς ἐν Μακεδονίᾳ Ἡδωνίδος ἀνέκδοτοι ἐπιγραφαὶ τρεῖς», *Παρνασσός* 5 (1881) 222-226.
30. «Περὶ τῆς διαφορᾶς τῆς Θεσσαλονίκης ἀπὸ τῆς Θέρμης», ἐφ. *Κλειῷ* (τῆς Τεργέστης) φ. 1067, 28/10 Δεκ. 1881, 1-2⁴².
31. *Περὶ τῆς ἀληθοῦς πατρίδος τοῦ ἐξόχου καλλιτέχνου Παιωνίου, Ἀθηναὶ τύποις Σ. Π. Ἰασεμίδης 1881.*
32. «Ὁ Ἴσθμὸς τῆς Κορίνθου», *Παρνασσός* 6 (1882) 779-812 καὶ 873-899.
33. *Πολιτικὴ γεωγραφία πρὸς χρῆσιν τῶν Γυμνασίων, Ἑλληνικῶν Σχολείων καὶ Παρθεναγωγείων συνταχθεῖσα ὑπὸ Μ. Γ. Δήμιτσα διευθυντοῦ τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἐκπαιδευτηρίου καὶ καθηγητοῦ τῆς γεωγραφίας ἐν τῷ Ἀρσακειῷ. Μέρους Πρώτων Γεωγραφία τῆς Ἑλληνικῆς χερσονήσου, Ἐκδοεῖς δευτέρα, Ἐν Ἀθήναις τυπογραφεῖον «Ὁ Παλαμῆδης» 1882.*
34. *Ὁ Ἴσθμὸς τῆς Κορίνθου καὶ κριτικὴ ἐθνολογικὴ διατριβὴ περὶ τῶν ἐν Ἑλλάδι Ἀλβανῶν καὶ Σλάβων, Ἀθηναὶ 1883⁴³.*
35. «Ἀρχαιολογικά Α΄. Κλοπὴ καλλιτεχνικοῦ μνημείου τῶν ἀνασκαφῶν τῆς

41. Πρόκειται γὰρ αὐτοτελὴ ἐπανεκδόση τῶν δύο σχετικῶν ἄρθρων στοὺς 8ο καὶ 9ο τόμους τοῦ Ἀθηναίου.

42. Ἀπάντηση στὸ ἄρθρο τοῦ Ν. Ἱ. Κεχαγιά «Περὶ τῆς ταυτότητος τῆς Θέρμης καὶ τῆς Θεσσαλονίκης», *Κλειῷ* (τῆς Τεργέστης) φ. 1061. 7/19 Ὀκτ. 1881, 1-2.

43. Πρόκειται προφανῶς γὰρ τὸ ἔργο *Ἱστορία τοῦ Ἴσθμου τῆς Κορίνθου*, Ἀθηναὶ 1883 τοῦ καταλόγου τοῦ Πούλιου.

- Ἀκροπόλεως», ἐφ. *Παλιγγενεσία* ἀρ. φ. 5898 1.02.1884, 2.
36. «Ἀρχαιολογικά. Περί τῶν ἐν ᾿Ασσω τῆς Μ. Ἀσίας Ἀνασκαφῶν Α΄», ἐφ. *Παλιγγενεσία* ἀρ. φ. 5898 1.02.1884, 2.
37. «Ἀρχαιολογικά. Περί τῶν ἐν ᾿Ασσω τῆς Μ. Ἀσίας Ἀνασκαφῶν Β΄», ἐφ. *Παλιγγενεσία* ἀρ. φ. 5900 3.02.1884, 2.
38. «Ἡ κλαπείσα κεφαλὴ Ἀφροδίτης», ἐφ. *Παλιγγενεσία* ἀρ. φ. 5903, 8.02.1884, 2.
39. «Καὶ νέα ἔκδοσις τῆς κλαπείσης κεφαλῆς τῆς Ἀφροδίτης», ἐφ. *Παλιγγενεσία* ἀρ. φ. 5911, 16.02.1884, 1-2.
40. «Ἀρχαιολογικά. Καὶ πάλιν ἡ κλαπείσα κεφαλὴ τῆς Ἀφροδίτης», ἐφ. *Παλιγγενεσία* ἀρ. φ. 5940, 21.03.1884, 2.
41. «Ἀρχαιολογικά. Τὸ ἐν Ὀδησσῷ ἀρχαιολογικὸν συνέδριον. Ἑλληνικαὶ ἀρχαιότητες ἐν τῇ μεσημβρινῇ Ρωσίᾳ Α΄», ἐφ. *Παλιγγενεσία* ἀρ. φ. 6225, 18.02.1885, 2-3.
42. «Ἀρχαιολογικά. Τὸ ἐν Ὀδησσῷ ἀρχαιολογικὸν συνέδριον. Ἑλληνικαὶ ἀρχαιότητες ἐν τῇ μεσημβρινῇ Ρωσίᾳ Β΄», ἐφ. *Παλιγγενεσία* ἀρ. φ. 6227, 20.02.1885, 2-3.
43. *Ἱστορία τῆς Ἀλεξανδρείας: ἦτοι περιγραφὴ γεωγραφικὴ, ἱστορικὴ, φιλολογικὴ, πολιτικὴ, ἐκκλησιαστικὴ καὶ ἀρχαιολογικὴ ἀπὸ τῆς κτίσεως τῆς πόλεως μέχρι τῆς ὑπὸ τῶν Ἀράβων κατακτήσεως αὐτῆς, Ἐν Ἀθήναις ἐκ τοῦ τυπογραφείου «Ὁ Παλαμῆδης» 1885.*
44. «Νέα ἀρχαιολογικὴ ἀνακάλυψις», ἐφ. *Παλιγγενεσία* ἀρ. φ. 6257, 28.03.1885, 3.
45. «Ποῦ στηρίζεται ἡ ἐπικρατήσασα δοξασία περὶ τῆς ταυτότητος τῆς Θέρμης καὶ τῆς Θεσσαλονίκης», *Ἡμερολόγιο τῆς Ἀνατολῆς* 1885, 1-9.
46. *Γεωγραφία φυσικὴ καὶ πολιτικὴ πρὸς χρῆσιν τῶν Ἑλληνικῶν σχολείων κατὰ τὸ πρόγραμμα τοῦ Ὑπουργείου. Συνταχθεῖσα ὑπὸ Μ. Γ. Δήμιτσα καθηγητοῦ τῆς γεωγραφίας ἐν τῷ Ἀρσακείῳ, Ἐν Ἀθήναις ἐκ τοῦ τυπογραφείου «Ὁ Παλαμῆδης» 1885.*
47. *Γεωγραφία φυσικὴ καὶ πολιτικὴ πρὸς χρῆσιν τῶν Γυμνασίων κατὰ τὸ πρόγραμμα τοῦ Ὑπουργείου. Συνταχθεῖσα ὑπὸ Μ. Γ. Δήμιτσα καθηγητοῦ τῆς γεωγραφίας ἐν τῷ Ἀρσακείῳ, Ἐν Ἀθήναις ἐκ τοῦ τυπογραφείου «Ὁ Παλαμῆδης» 1885.*
48. «Ἐξέλγξις ἡμαρτηκότων», ἐφ. *Ἑβδομάς* 3 (1886) ἀρ. 111, 178-9.
49. «Κριτικὰ Ἐρασιστράτεια», ἐφ. *Ἑβδομάς* 3 (1886) ἀρ. 123, 319-321.
50. «Ἡ τελευταία περὶ Ἐρασιστράτου ἀπάντησις», ἐφ. *Ἑβδομάς* 3 (1886) ἀρ. 134, 455-6.
51. *Βιογραφία Ὀλυμπιάδος τῆς Ἡπειρώτιδος Νεοπτολέμου τοῦ Ἀλκέτου θυγατρός, νομίμου τοῦ Φιλίππου τοῦ Β΄ γυναικὸς καὶ Ἀλεξάνδρου τοῦ Μεγάλου μητρός, Ἀθήνησι τυπογραφεῖον «Ὁ Παλαμῆδης» 1887.*

52. «Ἐγκριθεῖσα Γεωγραφία ψάλλουσα», *Νέα Ἐφημερίς* φ. 359, 24 Δεκ. 1888, 1.
53. «Ἀνέκδοτοι ἐπιγραφαί», *ΑΜ* 14 (1889) 209-212.
54. «Νεοελληνικά ἔθιμα τοῦ γάμου», *Ἀττικόν Ἡμερολόγιον* Ε. Κ. Ἀσωπίου 1889, 102-112.
55. «Περὶ τῆς σχέσεως τῆς Θεσσαλονίκης καὶ Θέρμης», Ἀριστοτέλης Α' (1889) φυλλάδ. 8ον, 113-117.
56. *Φυσικὴ καὶ πολιτικὴ γεωγραφία τῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν ἐκτὸς αὐτῆς ἐλληνικῶν χωρῶν μετὰ χάριτος ὅλων τῶν κρατῶν τῆς ἐλληνικῆς χερσονήσου καὶ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας δωρεὰν προσηρητιμένον πρὸς χρῆσιν τῶν γυμνασίων*, Ἐν Ἀθήναις τυπογραφεῖον «Ὁ Παλαμῆδης» 1891.
57. *Περὶ τοῦ τάφου τοῦ Ἀριστοτέλους. Περὶ τῶν ἀρχαίων Μακεδόνων. Περὶ τοῦ φιλελληνισμοῦ τῶν Ρωμαίων*, Ἐν Ἀθήναις χ. ἐκδ. οἶκο 1892⁴⁴.
58. *Φυσικὴ καὶ πολιτικὴ γεωγραφία τῆς Ἑλλάδος ὅλων τῶν μερῶν τοῦ κόσμου μετὰ παραρτήματος 32 στατιστικῶν πινάκων πρὸς χρῆσιν τῶν Ἑλληνικῶν σχολείων καὶ τῶν Ἀνωτέρων Παρθεναγωγείων συμφώνως τῷ προγράμματι τοῦ ὑπουργείου συνταχθεῖσα ὑπὸ Μ. Γ. Δήμιτσα καθηγητοῦ*. Ἐκδοσις τετάρτη, ἐντελῶς ἀνακαινισθεῖσα ἐπιλαχοῦσα ἐν τῷ διαγωνισμῷ «*Historia sine Geographia nulla*», Ἐν Ἀθήναις ἐκ τοῦ τυπογραφείου «Ὁ Παλαμῆδης» 1892.
59. *Γεωγραφία πρὸς χρῆσιν τῶν δημοτικῶν σχολείων*, Ἀθήναι 1894⁴⁵.
60. *Φυσικὴ καὶ πολιτικὴ γεωγραφία τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Εὐρώπης*. Ἡ μόνη ἐγκριθεῖσα πρὸς χρῆσιν τῆς Α' τῶν Γυμνασίων τάξεως. Κατὰ τὴν ἀπὸ 23 Φεβρουαρίου προκήρυξιν τοῦ Ὑπουργείου συνταχθεῖσα ὑπὸ Μ. Γ. Δήμιτσα καθηγητοῦ. Ἐκδοσις Πέμπτη ἐντελῶς ἀνακαινισθεῖσα μετὰ 37 στατιστικῶν πινάκων, Ἐν Ἀθήναις Τυπογραφεῖον «Παλιγγενεσίας» Ἰ. Ἀγγελοπούλου 1894.
61. *Ἡ Μακεδονία ἐν λίθοις φθεγγομένοις καὶ μνημείοις σφωζόμενοις: ἥτοι πνευματικὴ καὶ ἀρχαιολογικὴ παράστασις τῆς Μακεδονίας ἐν συλλογῇ 1409 ἑλληνικῶν καὶ 189 λατινικῶν ἐπιγραφῶν καὶ ἐν ἀπεικονίσει τῶν σπουδαιοτέρων καλλιτεχνικῶν μνημείων*, Ἀθήνησι ἐκ τοῦ τυπογραφείου ἀδελφῶν Πετροῦ 1896 τόμος Α' καὶ Β' (: Μακεδονικά Γ')⁴⁶.
62. *Ὁ ἐλληνισμός καὶ ἡ διάδοσις αὐτοῦ εἰς τὴν Ἰταλίαν καὶ τὴν λοιπὴν Εὐρώπην κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα*. Ἡ πρὸ αὐτῆς πνευματικὴ κατάστασις τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας. Ἡ ἀναγέννησις τῶν γραμ-

44. Στὴ Γεννάδειο Βιβλιοθήκην φυλάσσεται ἀνάτυπο ἀπὸ τὴν ἐφημερίδα *Μεταρρυθμισ* τῆς Ἀλεξάνδρειας μὲ τίτλο «Οἱ Ἀρχαῖοι Μακεδόνες», Ἀθήναι 1892.

45. Λανθάνει, βλ. Κουλιούρη, ὁ.π., σ. 693.

46. Βλ. τὴν ἐκτενὴ βιβλιοκρισίαν τοῦ Ἀθ. Παπαδόπουλου-Κεραμῆα, *VV* 8 (1901) 572-587. Στὸ ἴδιο περιοδικὸν εἶχε δημοσιευθεῖ βιβλιοκρισία καὶ στὰ ρωσικά βλ. *VV* 5 (1898) 508-520.

μάτων καὶ οἱ συντελεσταὶ αὐτῆς φηγάδες λόγιοι Ἑλληνες, Ἐν Ἀθήναις τύποις Ἀποστολοπούλου 1900.

63. Ὁ πολιτισμὸς τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος καὶ τοῦ ἐκτὸς αὐτῆς διεσπαρμένου ἑλληνικοῦ ἔθνους καὶ ἡ εὐεργετικὴ ἐπίδρασις ἐπὶ τῶν μετασχόντων ἀρχαίων καὶ νεωτέρων ἐθνῶν εἰς δύο μέρη. Μέρος Α': Σύντομος γεωγραφικὴ, μυθολογικὴ, ἱστορικὴ καὶ ἀρχαιολογικὴ περιγραφή τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος κατὰ χώρας καὶ κατὰ πόλεις πλὴν τῶν νήσων ἰδιαίτερος περιγραφόμενων. Μέρος Β': Περιλαμβάνον τὰς βιογραφίας τῶν ἐξοχωτέρων ἀνδρῶν τῆς ἐπιστήμης οἵτινες διὰ τῆς παιδείας καὶ σοφίας αὐτῶν ἀνεδείχθησαν πατέρες καὶ δημιουργοὶ καὶ κτίσται τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, Ἀθῆναι τύποις Σπ. Κουσουλίνου 1902.
64. Ὁ Ἀριστοτέλης καὶ ἡ Ἀθηναίων πολιτεία, χ.τ., χ.ο., χ.χ.⁴⁷
65. Ἑλληνες στρατιῶται ἐν τῇ Δύσει, χ.ε., χ.χ.⁴⁸

Β) Σταῦρος Μερτζίδης (1858 - περ. 1930)⁴⁹

Στοὺς μελετητὲς τῆς Ἱστορίας τῆς Ἀρχαίας Μακεδονίας ὁ Σταῦρος Μερτζίδης εἶναι γνωστός κυρίως ἀπὸ δύο ἔργα του ὅπου μεταξὺ τῶν ἄλλων δημοσιεύει πλαστοὺς ἐπιγραφὰς τῆς πόλης καὶ τῆς περιοχῆς τῶν Φιλίππων⁵⁰. Ἀναδιφώντας στὸ ἀρχεῖο τῆς ΙΣτ' Ἐφορείας Κλασσικῶν καὶ Προϊστορικῶν Ἀρχαιοτήτων (Θεσσαλονίκη) ἐντόπισα τὴν παρακάτω αἴτηση ποὺ ὑπέβαλε τὶς ἀρχὲς τοῦ 1914 στὸν τότε ἑφορὸς Ἀρχαιοτήτων Μακεδονίας Γεώργιο Οἰκονόμο⁵¹ ζητώντας νὰ προσληφθεῖ στὴν Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία. Καθὼς περιέχει ὁρισμένα βιογραφικὰ στοιχεῖα καὶ ἀναφέρεται στὶς συνθήκες ὑπὸ τίς ὁποῖες ἐργαζόταν, ἔκρινα σκόπιμο νὰ τὴ δημοσιεύω ὡς ἔχει, τηρώντας δηλαδὴ τὴ

47. Ἀπόκειται στὴ Γεννάδειο Βιβλιοθήκη.

48. Ἀπόκειται στὴ Γεννάδειο Βιβλιοθήκη.

49. Προφορικὴ πληροφορία τοῦ φιλόλογου καθηγητῆ Κ. Χιὼνη (Καβάλα).

50. Βλ. Στ. Μερτζίδου, *Αἱ χώραι τοῦ παρελθόντος καὶ αἱ ἐμφαλμένα τοποθετήσεις των. Ἐρευναὶ καὶ μελέται τοπογραφικαὶ ὑπὸ ἀρχαιολογικὸ-γεωγραφικὸ-ἱστορικὴ ἔποψιν*, Ἀθῆναι (διάβαζε Κων/πολὴ κατὰ Παπαδόπουλο-Κεραμέα VV 2 (1895) 630 shm. 3) 1885 καὶ *Οἱ Φιλίπποι*. Ἐρευναὶ καὶ μελέται χωρογραφικαὶ ὑπὸ ἀρχαιολογικὴν, γεωγραφικὴν, ἱστορικὴν, θρησκευτικὴν καὶ ἐθνολογικὴν ἔποψιν, Κωνσταντινούπολις 1897. Τὴν πλαστότητα τῶν ἐπιγραφῶν ἀπέδειξε ὁ L. Robert, «Hellenica V. Inscriptions de Philippes publiées par Mertziðes», *RPh* 13 (1939) 136-150 = *Opera Minora Selecta* II, Amsterdam 1969, σσ. 1289-1303. Γυ' αὐτὲς βλ. τελευταῖα P. Philhofer, *Philippi, Band I Die erste christliche Gemeinde Europas*, Tübingen 1995, 10 κ.ἐξ. καὶ Bd. II, 655 κ.ἐξ.

51. Ὁ Γ. Οἰκονόμος (1883-1951), μετέπειτα Καθηγητὴς Ἀρχαιολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν καὶ Ἀκαδημαϊκὸς ὑπῆρξε ὁ πρῶτος ἑφορὸς Μακεδονίας ἀπὸ τὶς 9 Νοεμβρίου τοῦ 1912 ἕως τὸ 1916 γιὰ τὴ θητεία του στὴν Ἐφορεία βλ. Ἱ. Βοκοτοπούλου, «Τὰ πρῶτα πενήντα χρόνια τῆς Ἐφορείας Κλασσικῶν Ἀρχαιοτήτων Θεσσαλονίκης», *Πρακτικὰ τοῦ Συμποσίου Ἡ Θεσσαλονίκη μετὰ τὸ 1912 (1-3 Νοεμβρίου 1985)*, Θεσσαλονίκη 1986, σσ. 1-5, ὅπου βιβλιογραφία γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο του.

σίξιη και την ορθογραφία της, και προσθέτοντας κάποια σχόλια, όπου αυτό είναι αναγκαίο.

Ἐξοχώτατε,

Εἶμαι ἐγγαμιος οἰκογενειάρχης, Ἕλλην Ὀρθόδοξος, ἄγων τὸ 56ον τῆς ἡλικίας μου καὶ καταγόμενος ἐκ τοῦ ἐσχάτως ὑπὸ τῶν Βουλγάρων ἐξημωθέντος ἑλληνικοτάτου καὶ ἱστορικοῦ Μελενίκου.

Ἡ πολυχρόνιος ἐθνικὴ δραΐσις μου, ἡ συνοδευομένη πάντοτε ὑπὸ μεγίστης ἠθικῆς καὶ ὕλικῆς βλάβης μου, μεγάλη ὑπῆρξεν.

Ἐν Σέρραις καὶ Δράμᾳ διέμεινα πολλὰ ἔτη ἐξασκῶν τὸ ἱατρικὸν ἐπάγγελμα καὶ μάλιστα ἐν τῇ δευτέρᾳ (τῇ Δράμᾳ) πρότερον μὲν ἐπὶ τινὰ ἔτη ὑπῆρξεν ἡ τοιουρικὴν κυβέρνησιν ὡς ἱατρός εἰς δύο τάγματα τακτικοῦ στρατοῦ αὐτῆς, ἀκολούθως δὲ ἐν τῇ ἰδίᾳ πόλει ὀκτὼ ἔτη καὶ ἐν Δοϊράνῃ ἑτέρα ὀκτὼ (τὸ ὅλον 16 ἔτη) ὑπῆρξεν αὐτὴν ὡς Πρωτοδίκης δικαστῆς, ἀποκτῆσας τὰ καλλίτερα κυβερνητικὰ καὶ Μητροπολιτικὰ ἐνδεικτικὰ ἔγγραφα, δηλοῦντα τὴν αὐστηράν καὶ τιμίαν διαγωγὴν μου, τὴν ἱκανότητά μου καὶ τὴν καλὴν πρὸς ὅλους συμπεριφορὰν μου.

Νομίζων ὅτι κατὰ τὰ διαστήματα τῶν 16 ἐτῶν τῆς δικαστικῆς ὑπηρεσίας μου ἀπέκτιθα ἱκανὴν πείραν καὶ γνωρίζων τὸν ἐν γένει βίον, τὰ ἦθη καὶ ἔθιμα, τὰς ἐλλείψεις, τὰς ἀρετὰς καὶ τὰς κακίας τῶν κατοικῶν, ὡς καὶ τὰς ἐκτὸς τῆς ἑλληνικῆς ἐν χρήσει ἐτέρας γλώσσας, πρὸς δὲ ὑποθέτων καὶ ὅτι θὰ διορισθῶσιν εἰς δικαστικὰς θέσεις καὶ τινες ἐκ τῶν ἐγχωρίων, ἐπεμψα ἐπὶ συνστάσει εἰς Θεσ/νίκην πρὸς τὸν πρῶν Γενικὸν Διοικητὴν Μακεδονίας Ἐξοχ(ώτατον) κ. Σ. Δραγοῦμην⁵² δύο αἰτήσεις μου καὶ μίαν ἐπίσης ἐπὶ συνστάσει εἰς Ἀθήνας πρὸς τὸν Ὑπουργὸν τῆς Δικαιοσύνης Ἐξοχ(ώτατον) κ. Ρακτιβάν ζητήσας ἵνα, ἂν ἐγκριθῇ καλόν, μὲ συστήσωσιν εἰς Ἐπαρχίαν τινὰ δικαστήν· ἀλλὰ ἐπειδὴ ὡς ὑποθέτω, δὲν θὰ ἦνε δυνατόν τοῦτο νὰ γείνη, τολμῶ διὰ τῆς παρούσης μου τακτικῆς αἰτήσεως νὰ Σᾶς παρακαλέσω, ὅπως εὐαρεστηθῇτε, ὅπου κρίνετε ἀρμόδιον, ἵνα μὲ συστήσητε διὰ ν' ἀποφασισθῇ νὰ διορισθῶ ἐμμοσθος βοηθός Ἐφόρου τῶν Ἀρχαιοτήτων ἢ Ἐπιμελητῆς αὐτῶν εἰς ταῦτα τὰ μέρη τῆς Μακεδονίας –Θάσου, Σαρί-Σιαμπάν, Καβάλλας, Φιλίππων, Πραβίου μετὰ τῶν περὶ τὸ Παγγαῖον ὄρος, ἐνθα καὶ ἡ Ἀμφίπολις ὑπάρχει, Δράμας κλπ. ἱστορικοτάτων ὄλων μερῶν– καθότι ὡς φαίνεται ἐκ τῶν ἄχρι τοῦδε ἐκδοθέντων Ἀρχαιολογικοῖστορικῶν Ἐργων μου, ὡς καὶ ἐκ τῶν πολλῶν διατριβῶν⁵³, αἵτινες κατὰ καιροῦς ἐδημοσίευσθαι, καταγινόμενος εἰς τὰ Ἀρ-

52. Ὁ Στ. Δραγοῦμης διετέλεσε Γενικὸς Διοικητῆς τῆς Μακεδονίας τὸ χρονικὸ διάστημα 17 Ἰουνίου - 28 Σεπτεμβρίου τοῦ 1913, βλ. Ε. Κωφός, «Στ. Δραγοῦμης», ΠΒΛ, τόμος 3ος, σ. 308.

53. Βλ. λ.χ. Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως τόμος ΚΖ' (1895-1899) 103, ὅπου ἀνακοινώνεται πραγματεία τοῦ Μ. με θέμα «Περί ἀρχαιότητος τῶν Νοσοκομείων», σ. 108, ὅπου συνεχίζεται ἡ ἀνάγνωσις τῆς πραγματείας του «Περί ἱατρικῆς ἀρχαιολο-

χαιολογικά μετὰ ζήλου καὶ πόθου πολλοῦ καὶ μὲ τὴν σκέψιν καὶ τὴν ἐλπίδα ὅτι ἡμέραν τινα θὰ τύχῃ τῆς κυβερνητικῆς ὑποστηρίξεως καὶ ἐργαζόμενος ἐν σιγῇ καὶ ἀφανείᾳ, οὕτως εἶπεῖν, καὶ ἄνευ ὑποστηρίξεώς τινος, ἐπὶ τριάκοντα δὲ περίπου ἔτη ἐνεργῶν συχνάκις δαπανηρὰς καὶ περιπετειώδεις ἐντοπίους ἐρεῖνας καὶ μελέτας, ἐξ ὧν φωτισθεῖς, ἐγνώρισα καλῶς ὅλα τὰ ἐνδιαφερόμενα ἡμῖν μέρη καὶ τὰς γεωγραφικὰς τοποθεσίας ἐκάστου μέρους, κατόρθωσα διὰ μὲν τῶν προεκδοθέντων ταπεινῶν καὶ ὑπὸ τῆς τουρκικῆς λογοκρισίας⁵⁴ κολοβωθέντων συγγραμμάτων μου ἄρκετὸν φῶς νὰ ἐπιχύσω εἰς τὴν σκοτεινὴν ἐν πολλοῖς ἱστορίαν τῶν μερῶν τῆς Μακεδονίας –εἰς τὰ ὅποια ἀπόλυτος ἀνάγκη εἶναι νὰ ὑπάρχῃ τις ὅπως περισυλλέγῃ καὶ προφυλάττῃ, ὥστε νὰ μὴν πωλῶνται ἢ ἐκπατριζῶνται αἱ κατὰ καιροὺς τυχαίως ἀνακαλυπτόμεναι σπουδαῖαι Ἀρχαιοότητες⁵⁵, ὅπερ ἔργον ἀναλαμβάνω ἐγὼ ὁ ταπεινὸς νὰ πραγματοποιήσω ὑποδείξας συνάμα καὶ τὰ ἐσφαλμένα τῶν ξένων, διὰ δὲ τῶν ὧν ἔχω ἐτοιμῶν σχεδὸν πρὸς ἐκτύπωσιν ἐτέρων πολυσελίδων Ἀρχαιολογικοῖς ἱστορικῶν ἔργων μου, ἕτεραι γνώσεις καὶ ἕτερα ἱστορικὰ γεγονότα, ἄγνωστα τέως εἰ ἐνδιαφέροντα θὰ ἐξελεχθῶσιν, ἐξ ὧν ἀναμιφθόλως ἱκανή, ὥς ἐλπίζω θέλει προκύβῃ ὠφέλεια εἰς τὸ ἡμέτερον ἐν σκοτει καὶ ἀγνοίᾳ μέχρι τοῦδε εἰς τὰ μέρη μας διατελέσαν ἔθνος.

Πεποithῶς ἐξοχώτατε εἰς τὰ Ὑμέτερα φιλογενῇ καὶ φιλοπρόοδα αἰσθημάτων, ἐλπίζω ὅτι δὲν θὰ μοὶ ἐγκαταλείψῃτε ἀπροστάτευτον, ἀπέλπιδα καὶ ἔνεκεν ἐλλείψεως τακτικοῦ πόρου ἀνίκανον πλέον εἰς ἐξακολουθήσιν ἐργασίας χρηζούσης ἐκτιμῆσεως καὶ ὑποστηρίξεως κυβερνητικῆς.

Τῆς Ὑμετέρας προσηκυντῆς μοι Ἐξοχότητος ἐλάχιστος θεράπων Αὐτῆς.
Ἐν Καβάλλᾳ 17 Ἰανουαρίου 1914.

Τμήμα Ἱστορίας - Ἀρχαιολογίας Α.Π.Θ.

ΠΑΝΤΕΛΗΣ Μ. ΝΙΓΔΕΛΗΣ

γίας» καὶ σ. 128 ὅπου γίνεται λόγος γιὰ τὴ μελέτη τοῦ «Περὶ Νοοκομείων κατὰ τὸν Μεσαίωνα». Ἀπὸ τ. σ. 103 συνάγεται ἐπίσης ὅτι ὁ Μ. ὑπῆρξε ἀντεπιστέλλον μέλος τοῦ Συλλόγου.

54. Γιὰ ἄλλες περιπτώσεις λογοκρισίας στὴ Μακεδονία κατὰ τὸν τελευταῖο αἰῶνα τῆς ὀθωμανικῆς κυριαρχίας βλ. τὴν ἐπιστολὴ ἀρ. 89 στὴν προαναφερθεῖσα (σημ. 24) Ἀλληλογραφία τοῦ Π. Ν. Παπαγεωργίου.

55. Ἡ ἀποστορφή αὐτὴ θυμίζει τὸ παρακάτω ἀπόσπασμα τῆς ἐγκυκλίου ποῦ ἐξέδωσε ὁ Στέφανος Δραγούμης ὡς Γενικὸς Διοικητῆς τῆς Μακεδονίας μὲ εἰσήγηση τοῦ Γ. Οἰκονόμου στίς 11 Ἰουλίου τοῦ 1913: Ἐπειδὴ ὁ νέος πληθυσμὸς τῆς Ἑλλάδος ἐκ τῶν ἔξω καὶ ἀντιλήψεων τοῦ παρελθόντος παραγόμενος δυνατόν νὰ θεωρῇ τὴν ἐμπορίαν τῶν ἀρχαίων ὡς τινα τῶν συνήθων ἐμπορικῶν ἐπιχειρήσεων, διὰ τοῦτο κρίνομεν εὔκαιρον νῦν νὰ τονίσωμεν ὅτι εἰς τὴν συνείδησιν παντός ἀκραιφνοῦς Ἑλλήνος πολίτου τὸ ἐπάγγελμα τοῦτο τῆς ἐκμεταλλεύσεως παντός ἀπηγορευμένου εἶδους ἀρχαίων ὀφείλει νὰ εἶναι μισητόν, ἢ δὲ ἀσχολία περὶ τὸν πορισμὸν τοῦ ἀκόπου τοῦτου καὶ ἀνόμου κέρδους δὲν δύναται κατ' ἀντίληψιν ἐθνικὴν νὰ θεωρηθῇ ἐντιμωτέρα τῆς σωματεμπορίας, βλ. Βοκοτοπούλου, ὁ.π., σ. 29.

RESUMÉ

P. M. Nigdelis, *De l'histoire de la recherche sur la Macédoine Antique: nouveaux éléments sur la vie et l'œuvre de M. Dimitsas et S. Mertzidis.*

Dans la présente étude nous présentons des nouveaux éléments sur la vie et l'œuvre de deux savants macédoniens, qui se sont consacrés à la recherche de la Macédoine Antique, de M. Dimitsas et S. Mertzidis.

La vie et la liste des œuvres de M. Dimitsas (1829-1903) nous sont parvenues jusqu'à présent uniquement par l'intermédiaire d'une nécrologie concise du philologue Ch. Poullos. Grâce aux nouveaux éléments, il résulte que Dimitsas a fait des études à l'Université d'Athènes et il a travaillé d'abord comme instituteur à Ochrid, sa ville natale (1850), et par la suite comme professeur au demi-gymnase de Monastir / Vitola (1851-1859). Il y a développé une activité nationale en étant à la tête de la fondation de l'association «Casino», qui était littéraire selon la forme mais patriotique en substance.

En 1859 il se rend en Allemagne pour continuer ses études à l'Université de Berlin, où il suit des cours de Lettres Classiques, d'Histoire Ancienne et de Philosophie, auprès de professeurs distingués, tels que A. Boeckh et G. Droysen (1859-1961). Ces études ont déterminé d'une manière importante ses préférences de recherche, tel que son dévouement à l'histoire et aux monuments de l'antiquité et en particulier ceux de la Macédoine Antique.

Après son retour de l'Allemagne, il a continué sa carrière d'enseignant à Vitola (1861-1864) et à Thessaloniki (1865-1869), où malgré ses efforts, il n'a pas réussi à revaloriser le demi-gymnase de la ville à un gymnase complète.

Dès 1869 jusqu'à sa mort il a vécu à Athènes où il a été directeur de «L'Etablissement Scolaire Grec» pour un grand espace de temps (1869-au moins 1882), position à laquelle il a succédé le Thessalonicien Gr. Papadopoulos. Il a aussi travaillé à «Arsakeion» en tant que professeur de Géographie.

Dimitsas a également été collaborateur étroit de la renommée «Association pour la diffusion des Lettres Grecques» qui fonctionnait comme organe du Ministère des Affaires étrangères. Ceci résulte non seulement du fait que quelques unes de ses œuvres ont été publiées dans la «Bibliothèque» de l'Association, mais surtout du fait qu' en 1886 il a été envoyé à Monastiri pour étudier sur place la situation de l'enseignement dans cette région. Le compte

rendu relatif, non signé, qui a été trouvé dans les archives du Ministère des Affaires étrangères et publié par S. Vouri, doit être attribué sans réserve à Dimitsas, contrairement à ce que pense l'éditeur, parce que dans ce compte rendu l'auteur fait référence à deux de ses œuvres.

Dans ce travail nous étudions aussi les relations de Dimitsas avec des intellectuels de Thessaloniki, et nous rédigeons de nouveau la liste de 65 articles et livres de Dimitsas, qui ont été repérés après une recherche dans les bibliothèques de Thessaloniki et d'Athènes (la liste respectue de Poullos comprend 17 titres et a été pleine d'errata et d'inexactitudes).

Le docteur S. Mertzidis (1859 - environ 1930) né à Melenikon a été chercheur amateur de l'Antiquité et s'est occupé parmi d'autres des inscriptions de Philippi et des Antiquités de la Macédoine de l'est. Étant donné que jusqu'à présent aucune biographie de lui n'a été publiée, nous publions avec des commentaires nécessaires, la demande qui a été déposée par lui même sans succès au premier Éphore des Antiquités de la Macédoine G. Oikonomos (datée du 14.1.1914) afin d'être embauché en tant qu'Assistant d'Antiquités. Cette demande, repérée dans les Archives de XVIème EPKA de Thessaloniki, fait fonction d'un bref curriculum vitae.

Εκδόσεως 276 61
Am

400

Wir Rector und Senat
der Königl. Friedrich Wilhelms Universität zu Berlin

Exzellenz der kaiserl. Oberkammerherrin
Hochwohlgeb. Frau Margaritis G. Dimitzas
geb. v. Achrada u. v. d. Achrada
Vorsitz der kaiserl. Oberkammerherrin

zu dem kaiserl. Hofe auf dem 9. zu Athen
nachdem ich, kaiserl. Hofrath, die Abz. von der Kaiserin
zu Athen

3. 9.

am 8ten December 1859. kaiserl. Hofrath
nachdem ich, kaiserl. Hofrath, die Abz. von der Kaiserin
zu Athen

hoffen, daß
Hochwohlgeb. Frau Dimitzas sich einfallen lassen wird
Hochwohlgeb. Frau Dimitzas sich einfallen lassen wird
Hochwohlgeb. Frau Dimitzas sich einfallen lassen wird

(T. 1. 1. 1.)

